

ONDER REDACTIE VAN **TONY BRENTON**

KEERPUNTEN VAN DE RUSSISCHE REVOLUTIE

KEERPUNTEN VAN DE RUSSISCHE REVOLUTIE

KEERPUNTEN

van de

RUSSISCHE
REVOLUTIE

Onder redactie van
TONY BRENTON

Vertaald door Arnout van Cruyningen

Omniboek

Nederlandse vertaling © Uitgeverij Omniboek – Utrecht, 2017
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.omniboek.nl

Oorspronkelijk verschenen onder de titel *Historically Inevitable* bij Profile Books.
Copyright © Profile Books Ltd, 2016
Copyright selectie © Tony Brenton, 2016

Vertaling Arnout van Cruyningen
Omslagontwerp Suzan Beijer Grafisch ontwerp
Omslagbeeld Imageselect. Valentin Aleksandrovitsj Serov (1910-1968), Lenin Proclaims the Soviet Rule, 1962.
Vormgeving binnenwerk GBU media
ISBN 9789401909013
ISBN e-book 9789401909020
NUR 680

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden op copyright van fotomateriaal te achterhalen. Zij die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op deze rechten, verzoeken wij contact met ons op te nemen.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

'Russische opstand, redeloos en genadeloos.'

A.S. Poesjkin

Inhoud

	Chronologie	9
Inleiding	Historisch onvermijdelijk? Tony Brenton	15
1. 1905-1906	Buitenlandse inmenging: de lange termijn Dominic Lieven.....	25
2. September 1911	De moord op Stolypin Simon Dixon	43
3. Juni 1914	Grigori Raspoetin en het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog Douglas Smith	63
4. Maart 1917	De laatste tsaar Donald Crawford.....	81
5. April-juli 1917	Lenin verschijnt op het toneel Sean McMeekin.....	105
6. Augustus 1917	De Kornilov-affaire: een tragedie vol vergissingen Richard Pipes.....	123
7. Oktober 1917	De ‘ongevaarlijke dronkaard’: Lenin en de Oktoberopstand Orlando Figes	137
8. Januari 1918	Het korte leven en de vroege dood van de Russische democratie: de Doema en de Grondwetgevende Vergadering Tony Brenton	155

INHOUD

9.	Juli 1918	Redding van de tsaar en zijn gezin Edvard Radzinsky.....	175
10.	Augustus 1918	Fanny Kaplans aanslag op het leven van Lenin Martin Sixsmith.....	191
11.	November 1918	Waterscheiding in de Burgeroorlog Evan Mawdsley.....	213
12.	Maart 1920	Het lot van het sovjetplatteland Erik C. Landis.....	231
13.	Februari 1922	‘De bolsjewistische reformatie’ Catriona Kelly.....	255
14.	1917–1922	De opkomst van het leninisme: de ondergang van het politiek pluralisme in de postrevolutionaire Bolsjewistische Partij Richard Sakwa.....	273
	Nawoord	Lenin en het Utopia van gisteren Tony Brenton.....	295
	Noten	313
	Dramatis Personae	343
	Auteurs	351
	Dankwoord	353
	Register	355

Noot voor de lezer

Tot februari 1918 gebruikte Rusland nog steeds de juliaanse kalender (zogenoemde Oude Stijl, OS), die dertien dagen achterliep bij de gregoriaanse kalender (Nieuwe Stijl, NS), waar het in 1918 op overging waardoor het op één lijn kwam met het Westen. In dit boek worden data van gebeurtenissen in Rusland tot februari 1918 vermeld in Oude Stijl en daarna in Nieuwe Stijl. Als niet duidelijk is welke stijl van toepassing is, vermelden we OS en/of NS.

Chronologie

1905

9 januari: Bloedige Zondag.

10 januari: Golf van stakingen en ongeregeldheden (zette zich het hele jaar voort).

14 mei: Slag bij Tsushima, definitieve Russische nederlaag in de oorlog met Japan.

5 september (NS): Verdrag van Portsmouth beëindigt Russisch-Japanse Oorlog.

15 oktober: Witte biedt de tsaar een ontwerp voor politieke hervormingen aan.

17 oktober: Tsaar kondigt pakket politieke hervormingen aan, waaronder instelling van de Doema.

1906

16 april: Nadat hij het vertrouwen van de tsaar is kwijtgeraakt, treedt Witte af als premier.

26 april: Nieuwe Fundamentele Wetten afgekondigd; Stolypin minister van Binnenlandse Zaken.

27 april: Opening eerste Doema.

8 juli: Eerste Doema ontbonden; Stolypin premier.

Augustus-november: Eerste reeks hervormingen van Stolypin.

1907

20 februari: Opening tweede Doema.

Maart: Stolypin kondigt meer hervormingen aan.

2 juni: Tweede Doema ontbonden; nieuwe kieswet.

7 november: Opening derde Doema, functioneert tot 1912.

1911

1 september: Stolypin neergeschoten; overlijdt vier dagen later.

1912

15 november: Opening vierde Doema.

1914

29 juni: Moordaanslag op Raspoetin.

1 augustus (NS): Duitsland verklaart Rusland de oorlog.

Eind augustus: Grote Russische nederlagen in Duitsland.

1915

April-juli: Duitse inval in Polen. Aantal ministers, onder wie minister van Oorlog, vervangen.

19 juli: Doema teruggeroepen voor periode van zes weken.

21 augustus: Vergeefs verzoek van ministers aan tsaar om Doema een kabinet te laten vormen.

22 augustus: Tsaar neemt bevel over strijdkrachten op zich. Vertrekt naar Hoofdkwartier in Mogilev. 'Regering van de Tsaritsa' begint.

3 september: Doema verdaagd.

1916

Januari-november: Onder toezicht van keizerin en Raspoetin snelle wisseling van ministers, onder anderen minister van Oorlog, minister van Binnenlandse Zaken en premier (twee keer).

1 november: Doema komt weer bijeen. Grootscheepse aanval van Kerenski op Raspoetin en van Miljoekov op 'stupiditeit of verraad' op het hoogste niveau.

17 december: Raspoetin vermoord.

27 december: Weer een nieuwe premier.

1917

14 februari: Doema komt weer bijeen.

23-24 februari: Demonstraties in Petrograd, uitgelokt door tekort aan brood.

25 februari: Betogingen worden gewelddadig. Tsaar geeft (in Mogilev) bevel ze neer te slaan.

26 februari: Leger schiet op betogers; veertig doden. Deel van het garnizoen milt uit protest. Tsaar doet telegrafisch verzoek van Rodzijanko om nieuwe regering te benoemen af als paniekzaaijer.

27 februari: Grootste deel van Petrograd in handen van muitende troepen. Doema wordt verdaagd maar zet 'Tijdelijk Comité' op. Regering in staat van ontbinding. Tsaar gelast generaal Ivanov naar Petrograd op te rukken en mui-

CHRONOLOGIE

terij neer te slaan. Bijeenkomst voor het organiseren van Sovjet in Petrograd.
28 februari: Tsaar vertrekt naar Tsarskoje Selo. Eerste vergadering Sovjet van Petrograd. Ongeregeldheden verspreiden zich tot in Moskou.

1 maart: Keizerlijke trein omgeleid naar Pskov. Komt 's avonds aan. Op aandrang van Alexejev gaat de tsaar akkoord met op Doema gebaseerd kabinet en blaast hij de missie van Ivanov af. Ondertussen komen Doema en Sovjet voorwaarden overeen voor instelling van een voorlopige regering. Vorming van Sovjet van Moskou. 'Bevel Nr. 1' ontnemt legerofficieren in de praktijk grootste deel van hun gezag.

2 maart: Vorming van Voorlopige Regering onder vorst Lvov. Rodzijanko telegrafeert Roeszki in Pskov om te zeggen dat abdicatie noodzakelijk is. In de loop van de morgen sluiten Alexejev en andere commandanten zich bij dat advies aan. Nicolaas neemt dit aan en verstuurt telegrammen waarin Alexis als tsaar wordt aangeduid. Maar na aankomst van Doemagedelegeerden verandert hij van mening en wijst grootvorst Michael aan.

3 maart: Michael besluit de kroon niet te aanvaarden. Einde van het huis Romanov.

8 maart: Nicolaas keert (onder arrest) terug naar Tsarskoje Selo.

Eind maart: Groot-Brittannië trekt asielaanbod voor keizerlijke familie in.

3 april: Lenin arriveert in Petrograd, eist 'alle macht aan de sovjets'.

20-21 april: 'Aprildagen' - rellen in Petrograd, aangesticht door bolsjewieken, tegen Voorlopige Regering en in het bijzonder tegen minister van Buitenlandse Zaken Miljoekov.

4-5 mei: Formatie van coalitieregering, inclusief socialistische leiders. Miljoekov weg. Kerenski minister van Oorlog.

16 juni: Lancering van rampzalig 'Kerenski-offensief'.

20-30 juni: Toenemende spanning in Petrograd als troepen naar het front worden gestuurd.

3-4 juli: 'Julidagen'. Militairen muiten. Demonstranten bezetten Petrograd en dreigen de regering omver te werpen. Lenin slaagt er niet in de leiding stevig in handen te nemen. Demonstratie dooft uit. Regeringstrouwe troepen arriveren.

5 juli: Lenin gaat weer in ballingschap. Andere bolsjewistische leiders worden gearresteerd.

7 juli: Lvov treedt af en wijst Kerenski aan als premier.

18 juli: Kornilov wordt benoemd tot opperbevelhebber.

31 juli: Keizerlijke familie vertrekt naar Tobolsk.

9 augustus: Verkiezingen en bijeenroeping Grondwetgevende Vergadering weer bepaald op november.

26-27 augustus: Kerenski krijgt dictatoriale bevoegdheden, duidt Kornilov aan als verrader. Kornilov begint muiterij.

30 augustus: Vrijlating van gevangen bolsjewieken gelast.

1 september: Kornilov gearresteerd.

10 oktober: Bolsjewistisch Centraal Comité stemt in aanwezigheid van Lenin voor het voorbereiden van een machtsgreep.

20-25 oktober: Bolsjewieken nemen feitelijke controle over het garnizoen van Petrograd over.

24 oktober: Lenin gaat 's avonds in vermomming naar Smolny. Haalt bolsjewieken over om staatsgreep te plegen.

25-26 oktober: 'Bestorming van het Winterpaleis'. Kerenski ontsnapt naar het front om steun te vergaren. Andere ministers gearresteerd. Niet-bolsjewistische partijen lopen weg bij Sovjetcongres na bekendmaking. Bolsjewistische regering onder voorzitterschap van Lenin opgezet.

27 oktober: Oppositionele pers verboden.

28 oktober-2 november: Diverse antibolsjewistische stakingen en militaire acties (in het bijzonder in Moskou) het hoofd geboden.

12-30 november: Verkiezingen voor Grondwetgevende Vergadering. Sociaal-revolutionairen krijgen 40 procent van de stemmen; bolsjewieken 25 procent.

20 november (OS): Onderhandelingen over wapenstilstand beginnen in Brest-Litovsk.

28 november: Demonstratie ten gunste van Grondwetgevende Vergadering. Constitutioneel-Democraten in de ban en leiders gearresteerd.

7 december: Tsjeka opgericht.

Eind december: Generaals Alexejev en Kornilov richten 'Vrijwilligersleger' (Witten) op.

1918

5 januari: Bijeenkomst Grondwetgevende Vergadering. Steunbetoging onderdrukt. Vergadering laat in de nacht gesloten en gebouw de volgende morgen afgesloten.

15 januari-3 maart: Verdrag van Brest-Litovsk gesloten. Lenin zet collega's onder druk om strafmaatregelen te aanvaarden, maar wint het pleit pas als Duitsers hun militair offensief hervatten en nog meer concessies eisen.

CHRONOLOGIE

Begin maart: Bolsjewistische regering verhuist naar Moskou in het licht van de Duitse bedreiging van Petrograd.

9 maart: Geallieerd contingent landt in Moermansk. Dit is het eerste in een reeks geallieerde interventies, uiteindelijk ter ondersteuning van de Witten in Noordwest-Rusland, Oekraïne en het Verre Oosten. Laatste terugtrekking in het westen in augustus 1919, en door de Japanners uit Vladivostok in oktober 1922.

26 maart: Trotski wordt Oorlogscommissaris. Overwint in weken daarna hevig verzet in de partij tegen rekrutering voormalige tsaristische officieren voor het Rode Leger.

12 april: Kornilov sneuvelt. Denikin neemt het commando over.

26 april: Nicolaas en zijn gezin naar Jekaterinenburg gestuurd.

9 mei: Eerste bolsjewistische inspanningen om graan te vorderen van boeren.

29 mei: Tsjechisch Legioen in Tsjeljabinsk weigert te ontwapenen. Sluit zich aan bij de Witten. Overname van Trans-Siberische Spoorlijn.

8 juni: Tsjechen bezetten Samara. Komoetsj opgericht.

12-13 juni: Grootvorst Michael vermoord in Perm.

16-17 juli: Moord op Nicolaas II en gezin in Jekaterinenburg.

30 augustus: Fanny Kaplan pleegt aanslag op Lenin.

5 september: Rode Terreur gelanceerd. Wijdverbreide afslachting van gevangenen en gijzelaars.

23 september: Antibolsjewistische 'Voorlopige Al-Russische Regering', nominaal verantwoording verschuldigd aan Komoetsj, gevormd in Omsk.

11 november: Wapenstilstand maakt einde aan Eerste Wereldoorlog. Duitsland doet spoedig afstand van in Oost-Europa verkregen gebieden, waarvan de meeste de volgende twee jaar door Rusland worden opgeëist.

18 november: Coup van Koltsjak in Omsk maakt hem in praktijk militair dictator voor de zaak Witten.

1919

Januari: 'Razverstka', beleid van graanrekwisitie bij boeren, officieel geïntroduceerd.

Maart-mei: Koltsjak opent offensief in Siberië. Aanvankelijk met succes, reikt bijna tot de Wolga. Maar medio mei tot staan gebracht en daarna teruggedreven.

Juli-oktober: Denikin begint offensief tegen het Rode Leger in het zuiden, en

Joedenitsj in het noordwesten. Beiden maken aanvankelijk goede voortgang (Denikin nadert Tula en Joedenitsj neemt bijna Petrograd in), maar moeten zich in oktober terugtrekken.

14 november: Koltsjak trekt zich terug op Irkoetsk. Joedenitsj ontbindt zijn leger.

17 december: Koltsjak gedwongen tot ontslag. Wordt vervolgens overgedragen aan de bolsjewieken en doodgeschoten (7 februari 1920).

1920

27 maart: Denikin legt het commando neer. Vrangal neemt het over.

Augustus: Boerenopstand in Tambov tegen graanrekwisities, gevolgd door een aantal opstanden elders.

7 november: Witte Leger onder Vrangal evacueert via de Krim. Einde van de Burgeroorlog.

1921

Maart: Tal van demonstraties tegen voedseltekorten culminereren in marine-opstand in Kronstadt, die hard wordt neergeslagen. De Communistische Partij verbiedt factievorming, maakt de weg vrij voor totale dictatuur, maar beëindigt ook de graanrekwisities en initieert de Nieuwe Economische Politiek (NEP).

1922

16 februari: Decreet over confiscatie kerkgoederen markeert het begin van de bolsjewistische campagne tegen de Kerk. Patriarch Tichon verzet zich openlijk tegen deze campagne.

3 april: Stalin wordt secretaris-generaal van de Communistische Partij, de basis voor zijn toekomstige dominante positie.

26 mei: Lenin getroffen door eerste grote beroerte.

Juni: Metropoliet Veniamin en een aantal andere priesters berecht wegens contrarevolutionaire activiteiten en vervolgens doodgeschoten.

December: 'Bond van Militante Goddelozen' opgericht.

1923-1924

Lenin, steeds verder uitgeschakeld door een serie beroerten, overlijdt 21 januari 1924. Hij laat een testament na, waarin hij (met enige reserves) Trotski als opvolger aanbeveelt en betoogt dat Stalin moet worden gedegradeerd.

INLEIDING

Historisch onvermijdelijk?

Tony Brenton

I

Het is een eeuw geleden dat de Russische Revolutie plaatsvond. Als je een enkele gebeurtenis zou moeten aanwijzen die de geschiedenis van de twintigste eeuw en daarmee de wereld in de vroege eenentwintigste eeuw heeft bepaald, dan was het deze wel. De Russische Revolutie bracht het totalitaire communisme aan de macht dat uiteindelijk een derde van de wereldbevolking zou regeren, zij bevorderde de opkomst van het nationaalsocialisme in de jaren dertig van de twintigste eeuw en daarmee de Tweede Wereldoorlog, en schiep de grote tegenstrever waarmee het Westen veertig jaar lang een afschrikkingsevenwicht moest zien te bewaren in een Koude Oorlog. Het is lastig om een ander voorbeeld te bedenken waarbij gebeurtenissen die zich binnen een tijdsbestek van enkele jaren in één land, en zelfs voornamelijk in één stad, concentreerden, zulke enorme historische gevolgen hebben gehad.

De gebeurtenissen in 1917 zijn zelf het toneel van historische strijd geworden. Zeventig jaar lang gold het voor de sovjets als een fundamenteel geloofsartikel dat de revolutie de triomfale uitkomst was van onontkoombare historische bewegingen. Dat lijkt nu misschien een wonderlijke visie, maar in een afgezwakte vorm werd ze ook in ruime mate aangehangen door westerse historici. Volgens deze visie was het tsarisme vermolmd en ten dode opgeschreven, bood het socialisme en zelfs het bolsjewisme Rusland een schone nieuwe toekomst en was Stalin degene die de droom had verstoord. Anderen hebben veel minder sympathie getoond. Zij stellen dat er een liberaal alternatief voor het tsarisme bestond, dat de bolsjewieken echter onmid-

dellijk de nek omdraiden, dat Lenin degene was die de dictatuur en terreur in het leven riep, en dat Stalin slechts diens ijverige leerling was geweest. En er zijn nog tal van varianten. Een daarvan luidt dat het tsaristische bewind bezig was Rusland te moderniseren en dat liberalere omstandigheden onvermijdelijk zouden zijn gevolgd als de revolutie die ontwikkeling niet in de kiem had gesmoord. Volgens een andere variant wordt heel de Russische historische traditie gekenmerkt door tirannie met een overheersende rol van de staat, en is het door Lenin opgezette bewind daar slechts de recentste uiting van.

Hoe je al deze grote kwesties uiteindelijk beoordeelt, hangt voor een groot deel af van de manier waarop je aankijkt tegen de gebeurtenissen in Rusland in de jaren rond 1917. Hadden de dingen ook heel anders kunnen lopen? Waren er momenten waarop één andere beslissing, een toevallige gebeurtenis, een raak in plaats van een mislukt schot (of vice versa) de loop van de Russische geschiedenis en daarmee van de geschiedenis van Europa en de wereld, ingrijpend had kunnen veranderen?

Dit boek belicht momenten in de geschiedenis van de revolutie waarbij het gevoel dat het ook heel anders had kunnen lopen bijzonder sterk is. Het zijn wegafslagen waar je beseft dat het echt maar de vraag was welke kant het op zou gaan. Voor elk van deze momenten is een vooraanstaand historicus gevraagd om de achtergronden, betekenis en gevolgen van de gebeurtenis te schetsen, en tevens om een beetje te speculeren hoe zaken wellicht anders hadden kunnen verlopen. Het gaat hier niet om een volledige beschrijvende geschiedenis van de Russische Revolutie (er zijn al genoeg goede beschrijvingen voorhanden), maar veel meer een serie momentopnamen van met elkaar verweven gebeurtenissen waarbij steeds de vraag wordt gesteld of het verhaal ook een heel andere wending had kunnen nemen.

II

Alvorens deze momentopnamen te presenteren, is het misschien nuttig de context te schetsen waarin ze zich voordeden.

De revolutie kwam niet uit de lucht vallen. Problemen van een autocratisch bewind dat zich op het verleden oriënteerde en nu koers moest zien te houden in een tijd van snelle sociale en economische veranderingen, deden zich niet uitsluitend in Rusland voor. Zulke problemen hebben al eerder revoluties teweeggebracht, met name in 1789 in Frankrijk (een voorbeeld dat

Russische revolutionairen voortdurend voor ogen hadden). In het geval van Rusland vond de generale repetitie voor de gebeurtenissen van 1917 plaats in 1905. In het jaar 1904 had zich de ‘volmaakte storm’ opgebouwd: een militaire nederlaag door toedoen van de Japanners; verpaupering en onvrede op het platteland; beroerde leef- en werkomstandigheden in de steden; en de verbreiding van socialistische en democratische ideeën (vaak in buitengewoon heftige vormen) onder de intelligentsia. Dit alles kwam samen op ‘Bloedige Zondag’ (9 januari 1905), toen de keizerlijke garde in Sint-Petersburg honderden ongewapende demonstranten neerschoot. Dit betekende een enorme klap voor de geloofwaardigheid van tsaar Nicolaas II en zijn regime. Massale landelijke stakingen en demonstraties dwongen de tsaar akkoord te gaan met de allereerste volksvertegenwoordiging in de Russische geschiedenis, de Doema. Deze concessie leverde enkele jaren van kwetsbare stabiliteit op. In onze eerste momentopname beziet Dominic Lieven hoe de dingen hadden kunnen gaan als de revolutie van 1905 was uitgelopen op een volledige sociale ineenstorting, zoals twaalf jaar later inderdaad het geval zou zijn.

In de jaren na 1905 deed zich een bittere machtsstrijd voor tussen een tsaar die er (aangemoedigd door zijn onbuigzame echtgenote en hun inwonende ‘heilige man’ Raspoetin) op uit was zijn alleenheerschappij in stand te houden, en een reeks Doema’s (met enige regelmaat door Nicolaas ontbonden en weer bijeengeroepen in – zo hoopte hij – een meer behulpzame vorm) die economische en politieke hervormingen eisten. De enige staatsman in dit tijdvak die enigszins in staat leek met deze tegengestelde krachten om te gaan, was Peter Stolypin, die van 1906 tot 1911 optrad als eerste minister. Stolypin – die in het bijzonder de bewondering geniet van Vladimir Poetin – was een ‘autoritaire hervormer’ die gebruik probeerde te maken van het gezag van de tsaar om de economische hervormingen tot stand te brengen die Rusland zozeer nodig had. Deze inspanningen eindigden in 1911 met de moord op Stolypin. In zijn bijdrage onderzoekt Simon Dixon de betekenis van Stolypin en stelt hij de vraag hoe de zaken zich hadden kunnen ontwikkelen als de premier die avond niet in Kiev naar de opera was gegaan.

Toen er niet langer serieuze hervormingspogingen werden ondernomen, temperde alleen het begin van de Russische deelname aan de Eerste Wereldoorlog in 1914 tijdelijk de groeiende sociale onrust en onvrede. Zoals zo vaak is gebeurd (en vandaag nog steeds gebeurt) sloot de Russische maatschappij zich aanen in de confrontatie met een gemeenschappelijke vijand. Er

kwam een einde aan de stakingen, onruststokers werden gevangengezet en er waren enorme vaderlandslievende betogingen. Maar naarmate de strijd voortduurde en militaire vernederingen en toenemende economische ontwrichting meebracht, bleek de oorlog de laatste nagel aan de doodskest van het tsaristische bewind. Douglas Smith belicht de weinig bekende rol die Raspoetin heeft gespeeld door Nicolaas af te raden zich in een eerdere Balkanoorlog te storten, en Raspoetins pogingen de tsaar in 1914 eveneens af te laten zien van oorlogsdeelname. Niet alleen Rusland maar de wereld zou er heel anders hebben uitgezien als hij daarin was geslaagd.

Maar dat gebeurde uiteraard niet. De oorlog zorgde ervoor dat Nicolaas ver verwijderd van Petrograd (zoals de nieuwe, patriottische naam van Sint-Petersburg luidde) het bevel over zijn troepen voerde. Het landsbestuur kwam in de onberekenbare en incompetenten handen van keizerin Alexandra en Raspoetin, over wie allerlei scandaleuze geruchten de ronde deden. Het aanzien van de tsaar bereikte een absoluut dieptepunt. Zelfs leden van de keizerlijke familie spanden samen om hem aan de kant te schuiven. Toenemende onvrede onder de bevolking mondde in februari 1917 uit in broodrellen in Petrograd. Het leger deed aanvankelijk enkele pogingen de onrust te beteugelen maar sloot zich uiteindelijk aan bij de oproerige menigte. De poging van Nicolaas om vanuit zijn verafgelegen hoofdkwartier versterkingen te sturen, liep uit op een mislukking. Daarop gaven zijn generaals hem te kennen dat een troonsafstand ten gunste van zijn zoon Alexis de enige manier zou zijn om de dynastie en Rusland te redden. Uit bezorgdheid over de gezondheid van Alexis probeerde Nicolaas in plaats daarvan de kroon over te dragen aan zijn broer, Michael. Maar Michael was onaanvaardbaar voor de burgerpolitici in Petrograd die, als 'Voorlopige Regering', de werkelijke macht overnamen. Zo kwam er door een reeks gebeurtenissen en omstandigheden, die Donald Crawford in zijn bijdrage beschrijft, een einde aan de 300 jaar oude heerschappij van het huis Romanov.

De val van de Romanovs versnelde de opkomst in Petrograd en andere steden van 'sovjets', rechtstreeks gekozen raden van soldaten, boeren en fabrieksarbeiders. Naarmate de economische en politieke situatie verslechterde, radicaliseerden deze raden steeds meer. In het bijzonder de extremistische bolsjewistische groepering won aan invloed. De Voorlopige Regering, die werd gevormd door traditionele politici uit de tsarentijd, zag zich gedwongen de oren te laten hangen naar de Sovjet van Petrograd (die de stad op ieder moment door middel van stakingen en betogingen kon lamleggen).

In deze atmosfeer regelde het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken, dat de Russen uit de oorlog wilde halen, de terugkeer van de leider van de bolsjewieken, Vladimir Lenin, in zijn befaamde 'verzegelde trein' naar Rusland. Hij wist de aarzelingen van zijn bolsjewistische kameraden snel weg te nemen en bracht de politiek onder hoogspanning met zijn krasse (maar alom weerklank vindende) oproepen om de Voorlopige Regering omver te werpen en de oorlog te beëindigen. Met financiële hulp van de Duitsers wist hij zich te verzekeren van de steun van de bolsjewieken en bolsjewistische straatmilities op te bouwen (de zogenoemde 'Rode Gardisten'). De bolsjewieken voerden propaganda en ondernamen ondermijnende activiteiten in de Russische strijdkrachten, waarmee ze bijdroegen aan een reeks militaire nederlagen en muitereien. Deze activiteiten mondten in juli uit in een mislukte bolsjewistische poging de macht te grijpen. Vele bolsjewieken werden gearresteerd en Lenin ging weer in ballingschap. Sean McMeekin analyseert de rol die Lenin in deze maanden speelde, en stelt de vraag welke loop de gebeurtenissen hadden kunnen nemen als er geen verzegelde trein was geweest.

De mislukte bolsjewistische machtsgreep versterkte het wederzijdse wantrouwen tussen links (zoals vertegenwoordigd in de Sovjet van Petrograd) en rechts (zoals vertegenwoordigd in de Voorlopige Regering). Aleksandr Kerenski, een charismatische linkse politicus zonder een stevige ministeriële achtergrond, nam in juli de Voorlopige Regering over, als de enige figuur die voor beide zijden aanvaardbaar was. Tot het nieuwe hoofd van de strijdkrachten benoemde hij generaal Kornilov, een gerespecteerd patriot, met de opdracht om de discipline te herstellen en de strijd voort te zetten. Maar door een reeks rampzalige misverstanden die worden beschreven in het hoofdstuk van de hand van Richard Pipes, begon Kerenski in generaal Kornilov iemand te zien die graag militair dictator wilde worden. Kerenski schoof daardoor verder op naar links en zorgde voor een sterke toename van socialistische steunmaatregelen om een 'contrarevolutie' te voorkomen (waaronder de vrijlating van kort daarvoor gevangengenomen bolsjewieken, al gaf hij Lenin geen toestemming om terug te keren). En eind augustus 1917 liet hij Kornilov ontslaan en arresteren. De prijs die Kerenski hiervoor betaalde, was het verlies van de steun van het leger voor zijn regering en een snelle groei in populariteit van de bolsjewieken (die op dat moment de meerderheid gingen vormen in de Sovjet van Petrograd). Daarmee was voor hen de weg vrij om de macht te grijpen.

Een cruciaal moment was de avond van de 24^e oktober 1917. De volgende

dag zou in het Smolny Paleis een congres van alle sovjets uit het hele land beginnen. Dat zou de Voorlopige Regering zeker hebben afgezet en vervangen door een coalitie van alle socialistische partijen (en niet alleen door de bolsjewieken). De inmiddels heimelijk in Petrograd teruggekeerde Lenin was vastbesloten deze actie voor te zijn. In vermomming bewoog hij zich door de stad. Een politiepatrouille hield hem aan, maar herkende hem niet. Toen hij eenmaal op de congreslocatie was aangekomen, zette hij de leiders van de bolsjewieken (die tot dan toe actief betrokken waren geweest bij de onderhandelingen over een coalitie) onder druk om onmiddellijk de macht te grijpen. Die machtsovername (inclusief de beroemde 'bestorming' van het Winterpaleis) vond de volgende dag plaats. In plaats van door een socialistische coalitie zou Rusland alleen door de bolsjewieken worden geregeerd. In zijn hoofdstuk onderzoekt Orlando Figes hoe anders de geschiedenis zou zijn verlopen als die politiepatrouille Lenin wel had herkend en gearresteerd.

Aanvankelijk hadden de bolsjewieken alleen de controle over Petrograd en (na enkele dagen vechten) over Moskou. Maar met vastberaden, hardhandig optreden (waaronder de oprichting in december 1917 van de 'Tsjeka', de gevreesde geheime politie van het regime) breidden ze hun greep op de macht geleidelijk uit. In Moskou (inmiddels tot hoofdstad van Rusland verklaard) schoven ze rivaliserende politieke partijen aan de kant en arresteerden ze een groot aantal leiders daarvan. In de provincie moesten ze al snel de strijd aangaan met de 'Witten', een samenraapsel van antibolsjewistische krachten onder leiding van voormalige tsaristische generaals en politici die enige buitenlandse steun genoten. Op dat moment beseften de bolsjewieken het gevaar dat de tsaar, die intussen met zijn gezin gevangenzat in Siberië, een 'levend symbool' kon worden waar de contrarevolutionairen zich achter konden scharen. Edvard Radzinsky belicht momenten dat tsaar Nicolaas inderdaad had kunnen ontsnappen en een dergelijke rol had kunnen spelen. Omdat dit nu precies was waar de bolsjewieken bang voor waren, lieten ze Nicolaas en zijn gezin in juli 1918 in Jekaterinenburg ombrengen.

Een van de belangrijkste beloften die de (uiteraard niet verkozen) Voorlopige Regering in februari had gedaan, was de spoedige verkiezing van een 'Grondwetgevende Vergadering'. Lange tijd werd gehoopt dat dit het orgaan zou zijn dat een grondwet zou ontwerpen voor het Rusland van na de Romanovs en een regering met deugdelijke democratische papieren zou installeren. Maar de voorbereidingen verliepen traag. De langverwachte verkiezingen (die zelfs de inmiddels aan de macht gekomen bolsjewieken niet konden

tegenhouden) vonden pas in november plaats. De bolsjewieken kregen slechts een kwart van de stemmen. Lenin verwierp het verkiezingsresultaat op grond van de redenering dat de belangen van de revolutie boven 'burgerlijke democratie' gingen. De Vergadering kwam in januari 1918 in Petrograd bijeen, maar werd binnen een dag ontbonden door Rode Gardisten. Ze kwam daarna niet meer samen. In mijn bijdrage stel ik de vraag hoe de dingen hadden kunnen lopen als de Voorlopige Regering vlotter had gehandeld.

Door de toenemende politieke repressie, burgeroorlog en economische ontwrichting was oppositie tegen het bolsjewistische bewind onvermijdelijk. De meest dramatische uiting van dit verzet vormde de poging op 30 augustus 1918 van een voormalige niet-bolsjewistische revolutionair, Fanny Kaplan, om Lenin te vermoorden. Zij verwondde Lenin weliswaar ernstig, maar doodde hem niet. De aanslag werd aangegrepen als rechtvaardiging voor de eerste 'Rode Terreur', waarbij de Tsjeka tienduizenden tegenstanders van het regime arresteerde en executeerde (en een precedent vormde voor Stalins 'Grote Terreur', dertig jaar later). De verwondingen die Lenin opliep, droegen waarschijnlijk ook bij tot zijn vroege dood in 1924, waarmee de weg vrijkwam voor de machtsovername door Stalin. Martin Sixsmith vertelt het verhaal van de moordaanslag en vraagt zich af wat de gevolgen hadden kunnen zijn als Fanny Kaplan meer (of minder) nauwkeurig was geweest.

Het was beslist niet onvermijdelijk dat de bolsjewieken de Burgeroorlog zouden winnen. Hoewel ze begin 1918 het grootste deel van Centraal-Rusland in hun greep hadden, werden ze in het oosten en het zuiden geconfronteerd met chaos en tegenstand, waaronder de wijdverbreide aversie van boeren tegen hun bewind. Hun 'schandelijke' vredesverdrag met de Centrale Mogendheden van maart 1918, waardoor ze Oekraïne en het grootste deel van West-Rusland uitleverden aan Duitse en Oostenrijks-Hongaarse bezetting, vergrootte hun aanzien bepaald niet. De oppositie tegen de bolsjewieken werd aangevoerd door enkele Witte generaals, die enige steun vanuit het buitenland genoten, maar belangrijk genoeg in Siberië ook door de 'Komoetsj'. Dat was een groep politici, onder wie ook enkele linkse, die zich als voormalige leden van de ontbonden Grondwetgevende Vergadering beschouwden als legitieme 'Voorlopige Regering van geheel Rusland'. De Komoetsj ging echter ten onder in afsplitsingen en onenigheid tussen de linker- en de rechtervleugel. Bij een machtsgreep op 17 november 1918 werd de Komoetsj vervangen door een dictatoriaal bewind van admiraal Koltsjak. Alle antibolsjewistische krachten werden nu gedomineerd door de rechter-

vleugel, die met zijn reactionaire politieke programma de boeren echter vrijwel niets te bieden had. De boeren schaarden zich daarom merendeels achter de bolsjewieken en maakten hun uiteindelijke overwinning mede mogelijk. Evan Mawdsley onderzoekt deze gebeurtenissen en stelt de vraag of er ook een alternatief was.

Een van de randverschijnselen van de Burgeroorlog was het ‘oorlogscommunisme’, de brute overname door de bolsjewieken van de algehele leiding over de Russische economie en bevolking, een gezag dat werd opgelegd door middel van massale moordpartijen en arrestaties die in veel opzichten een voorafschaduwing vormden van het stalinisme. Een belangrijk aspect van dit proces vormde de *razverstka*, de inbeslagname van de complete graanvoorraad van de boeren, wat vaak tot massale hongersnood leidde. Toen de oorlog in 1919-1920 ten einde liep, gaf dat aanleiding tot steeds meer verzet van boeren en in de provincie (waaronder de opstand in februari 1921 van het marineregiment in Kronstadt, dat voorheen een van de trouwste aanhangers van de revolutie was geweest). Hierdoor zag het regime zich genoodzaakt de *razverstka* in 1921 te laten varen. Dat was de eerste grote stap in de richting van de ‘Nieuwe Economische Politiek’ (NEP), een kortstondige verzachting van het beleid en gedeeltelijke terugkeer naar een markteconomie die een einde maakte aan de protesten en waardoor de Russische economie zich kon herstellen. Maar een aanzienlijk deel van de partij verafschuwde de NEP op ideologische gronden. In 1928 maakte Stalin er als onderdeel van zijn machtsovername een eind aan en werd de inbeslagname van graanvoorraden opnieuw ingevoerd. Erik Landis buigt zich over de vraag of het pad dat naar het stalinisme zou leiden, had kunnen worden verlegd als de *razverstka* twaalf maanden eerder zou zijn opgeheven (zoals Trotski destijds had voorgesteld).

Het bolsjewisme was een radicaal en agressief atheïstische beweging. Een belangrijk kenmerk van het bewind was de manier waarop het omging met de Russisch-orthodoxe kerk (die gedurende de hele periode van het communisme de steun van een meerderheid van de Russen genoot). Hoewel ideologische vijandigheid tegenover de kerk en antiklerikale maatregelen in de communistische tijd een constante vormden, deed zich slechts één hevige periode van actieve repressie voor. Dit begon in 1922 met de confiscatie van kerkschatten. Catriona Kelly belicht deze episode en onderzoekt wat dit ons over andere aspecten van het bolsjewistische regime zegt, en wat de effecten konden zijn geweest van een andere benadering van de betrekkingen tussen kerk en staat.

De revolutie liep uit op totalitair communisme. De macht was voorbehouden aan één regerende partij, die sterk gecentraliseerd was, geheimzinnig en bureaucratisch werd bestuurd, en afhankelijk was van een omvangrijk repressieapparaat. Een openbaar debat, laat staan oppositie, werd strikt afgevoerd en streng bestraft. Velen hebben gesteld dat een dergelijke uitkomst het onvermijdelijke gevolg was van de machtsgreep van een extremistische groepering die maar een kleine minderheid van de bevolking vertegenwoordigde, gedreven werd door een eschatologische ideologie, en die zich vervolgens moest zien te handhaven te midden van buitenlandse vijandschap, binnenlandse burgeroorlog en economische chaos. In de eerste tijd was er echter nog hoop op een alternatief waarbij de democratie binnen de partij kon worden bewaard, zelfs als democratie buiten de partij uitgesloten was. Richard Sakwa bestudeert zulke alternatieven en stelt de vraag of ze echt een mogelijkheid boden om de totalitaire afloop te vermijden.

III

Je kunt bijna niet anders dan de loop van de Russische Revolutie diep tragisch vinden. Geconfronteerd met krachten die waren geïnspireerd door de schoonste toekomstidealisme voor de mensheid, verviel een zich moeizaam maar werkelijk ontwikkelend land tot vrijwel ongeëvenaarde vormen van tirannie en massamoord. Zelfs conventionele marxistische historici (een uitstervend ras) geven inmiddels toe dat de reis naar Utopia serieus misliep. Maar hoe 'onontkoombaar' was die tragedie?

Laat me uitleggen hoe we die vraag in dit boek willen benaderen. In de geschiedwetenschap is er enig rumoer rond het verschijnsel 'speculatieve geschiedschrijving'. Mede als reactie op een gunstig ontvangen bundel met speculatieve historische opstellen, onder redactie van professor Niall Ferguson, heeft niemand minder dan de Regius hoogleraar Moderne Geschiedenis aan de Universiteit van Cambridge onlangs een boek geschreven waarin speculatieve geschiedschrijving wordt afgedaan als voor het merendeel rechts georiënteerd wensdenken, dat vaak vermakelijk is maar praktisch niets kan bijdragen aan een goed begrip van het verleden. En tijdens de zoektocht naar auteurs die een bijdrage wilden leveren aan dit boek hebben enkele vooraanstaande historici inderdaad hun medewerking geweigerd omdat ze zich niet wilden bezondigen aan speculaties.

Dat is natuurlijk hun goed recht. Maar logischerwijs kan ik maar moei-

lijk inzien hoe je anders kunt nagaan of een historische gebeurtenis al dan niet onvermijdelijk was dan door nauwkeurige bestudering van momenten waarop de weg anders had kunnen lopen, en te kijken waar die dan naartoe zou hebben geleid. De medewerkers aan dit boek zijn de uitdaging op diverse manieren aangegaan. Sommigen nemen ons een eind mee op een heel ander pad dan de route die de geschiedenis in werkelijkheid heeft gevolgd. Anderen concentreren zich op momenten dat het alle kanten op kon gaan en waar zelfs de kleinste wijziging in omstandigheden de geschiedenis dramatisch had kunnen veranderen. Weer anderen beschrijven de toevalligheden, ongelukken en misverstanden die tot een bepaalde uitkomst leidden, waarbij ze het aan de lezer overlaten om te bedenken hoe anders die afloop had kunnen zijn. En een groot aantal van hen heeft vaak genoemde alternatieve historische ontwikkelingen bekeken om te concluderen dat geen van die alternatieven erg waarschijnlijk was. Elk van deze benaderingen lijkt mij zinnig. En bij elkaar stellen zij vanuit verschillende gezichtspunten de vraag hoe onvermijdelijk de tragische twintigste eeuw van Rusland werkelijk was, zoals een gangbare verhalende geschiedschrijving dat veel moeilijker zou kunnen.

Hegel zei ooit dat 'het enige wat we van de geschiedenis leren, is dat niemand iets van de geschiedenis leert'. Ik hoop dat hij ongelijk had. Toen ik als diplomaat werkzaam was, kon ik een bepaalde uitdaging of situatie vaak alleen maar analyseren aan de hand van elk relevant geschiedenisboek waarop ik de hand wist te leggen. Voor Rusland, een land waar ik een groot deel van mijn carrière heb doorgebracht, geldt dat in het bijzonder. In dit land met zijn alom bekende ondoorzichtige bestuursvorm was kennis van de Russische geschiedenis vaak van fundamenteel belang voor een goed begrip van actuele ontwikkelingen. Ook de Russen zelf doen voortdurend een beroep op de geschiedenis wanneer ze proberen te begrijpen waar het naartoe gaat met de wereld. Voor de revolutionairen van 1917 vormde de Franse Revolutie, zowel in positieve als in negatieve zin, het belangrijkste historische precedent. Alle Russische revolutionairen probeerden vooral te voorkomen dat er een militaire dictator, een 'Napoleon', zou opstaan, zoals in Frankrijk was gebeurd. Daarin slaagden ze. Maar in plaats daarvan kregen ze Stalin. Was dat onvermijdelijk? Het oordeel is aan de lezer.

De beslissende momenten van de Russische Revolutie:

- 1904-1905 De Russisch-Japanse oorlog
- SEPTEMBER 1911 De moord op Stolypin
- JUNI 1914 Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog
- MAART 1917 De laatste tsaar
- APRIL-JULI 1917 Lenin verschijnt op het toneel
- AUGUSTUS 1917 De Kornilov-affaire
- OKTOBER 1917 De Oktoberrevolutie
- JANUARI 1918 De val van de wetgevende vergadering
- JULI 1918 Redding van de tsaar en zijn gezin
- AUGUSTUS 1918 De aanslag op het leven van Lenin
- NOVEMBER 1918 De coup van Koltsjak
- MAART 1920 Het lot van het Sovjetplatteland
- FEBRUARI 1922 De bolsjewistische reformatie
- 1917-1922 De triomf van het leninisme

Dit boek bevat bijdragen van:

Dominic Lieven • Simon Dixon • Douglas Smith • Donald Crawford
Sean McMeekin • Richard Pipes • Orlando Figes • Tony Brenton
Edvard Radzinsky • Martin Sixsmith • Evan Mawdsley • Erik Landis
Catriona Kelly • Richard Sakwa